

6. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.) / [Балакірева О. М., Білий А. І., Бородін, Є. І. та ін.] ; голова ред. кол. В. І. Довженко. - К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. - 264 с.

7. Сільська молодь: проблеми і перспективи: матеріали доп. і виступів учасників всеукр. конф., (30 жовтня – 1 листопада 2002 року, м. Черкаси) / ред. кол. М. П. Іщенко [та ін.]. - К. : Знання України, 2003. – 111 с.

8. Шибанін В.С. Державне регулювання становлення та розвитку сільської молоді в контексті антикризової політики України: [монографія] / Вячеслав Шибанін, Інна Іртишева, Олександр Біліченко. – Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2012. – 246 с.

Аннотація

В статтє на основе архивных статистических материалов, аналитических наработок предшественников рассмотрено государственную политику, как фактор повседневной жизни сельского трудящегося молодежи 1990-2000-х годов. Научная литература, которая включает проблемы сельской молодежи отчасти рассматривает проблемы ее повседневной жизни а также изменения в государственной молодежной политике. Ключевые слова: сельская трудящийся молодежь, село, сознание, ценности, молодежная политика.

Annotation

In the article on the basis of the archived statistical materials, analytical works of predecessors a public policy is considered, as a factor of everyday life of rural working young people of 1990-2000th. Scientific literature that includes the problems of rural young people only partly examines the problems of they everyday life and also, changes in a public politics is for young people.

Keywords: rural working young people, village, consciousness, values, politics is for young people.

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

УДК 339, 371, 246 (282, 247, 34) (477) «16»

**Савченко Олексій
(Київ)**

ОСОБЛИВОСТІ ТОРГІВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ГЕТЬМАНЩИНИ І КРИМСЬКОГО ХАНСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

У статті розглядаються особливості торгівельних зв'язків між Кримським ханством і українськими землями, та їх значення у глобальному контексті. Характеризуються зміни у економічних зв'язках у Східній Європі, до яких призвела Визвольна Війна та становлення Гетьманщини, а також місце півострову у цих процесах.

Ключові слова: індукта, евекта, протекціонізм, Кримське ханство, капіталізація, соціальна структура, споживацький ринок.

Особливості розвитку історії України можна досягнути лише через призму глобальних процесів. Соціально-економічна складова її становлення на сьогоднішній день потребує також спеціальних досліджень. Перш за все, це стосується економічних зв'язків між окремими її регіонами.

Різні аспекти економічних зв'язків з Кримським ханством і Північним Причорномор'ям вже піднімались в історіографії. Розвиток чумацтва і торгівлю з півднем досліджували О.Сидоренко, І.Слабеев і В.Пірко. Значення Визвольної війни і розвиток соціальної структури у Гетьманщині детально дослідив В.Борисенко, а особливості торгівельних відносин в цей період висвітлено у працях О.Гуржія. Та попри це, деякі аспекти торгівельних зв'язків з Кримом ще й досі потребують спеціальних досліджень.

Зокрема, саме торгівля мала визначальне значення для формування економічного простору у всі часи. Вона сприяла між цивілізаційним і господарським зв'язкам, забезпечуючи важливий кругообіг товарів у просторі, особливо на українських землях, де роль комунікацій завжди була надзвичайно великою.

Через Україну проходили численні трансконтинентальні мережі, зародження яких дослідники виводять ще з епохи бронзи, про які свідчать археологічні знахідки вздовж основних шляхів сполучення [13, с.104]. Кримський півострів, у свою чергу, маючи сильний господарський потенціал, був важливою складовою економічного простору не лише Східної Європи, а й Євразії загалом, будучи кінцевим пунктом численних маршрутів як з північної Європи, так і з Азії. І навіть після відкриття атлантичних морських шляхів і переміщення економічних центрів на захід, значення їх повністю не занепало.

Географічно склалось, що торгівельні зв'язки між Кримом та іншими українськими землями мали давні традиції і хоча й змінювались відповідно до зовнішніх і внутрішніх обставин, але ніколи не припинялись повністю, навіть у часи найбільшого загострення, що вказує на їх усталеність, прибутковість і двостороннє значення.

XVII-XVIII ст. – це епоха кардинальних змін як для людства в цілому, так і для України зокрема. Європа в цей час переживає стрімкий розвиток промисловості. Колоніальна активність, технічна і наукова революція,

зародження нової соціальної структури - все це розширило ареол торгівлі і змінили характер ринкового обміну.

Вона ознаменувалась розвитком та еволюцією державного апарату і формуванням соціальних станів з новою свідомістю, що значно поглибило кризу феодалізму. Підсумком цих процесів стали Нідерландська (1566-1609 рр.) й Англійська (1640-1659) революції, подолання Фронди у Франції (1653 р.), послаблення позицій архаїчної католицької церкви, та багато іншого.

Як результат - відбулась зміна зовнішніх реалій, попиту і пропозиції. Змінилась «сила тяжіння» економічних центрів, які були в основі товарообігу тогочасної Європи і Близького Сходу. На відміну від середньовіччя, коли основними посередниками в торгівлі на півдні були італійці, а Новгород і Ганза – на півночі, в XVII – XVIII ст. цю роль перейняли на себе інші центри, спочатку – Нідерланди, потім - Швеція і Англія.

Промисловий розвиток і збільшення виробництва призвели до урбанізації, а зайнятість населення у підприємствах та скорочення аграрного сектору в економіці викликали підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію. Європа розширює арену економічної діяльності, а відповідно і соціально-політичного кругозору. Поняття «Європа» формується географічно у свідомості населення, яке стає більш мобільним.

Відбувається загострення протистояння за джерела сировини і ринки збуту, в результаті якого постають колоніальні імперії, могутність яких базується на контролі торгівельних мереж. Розширюються рамки економічного простору, в яких держави все більше залежить від торгівлі, об'єми якої зростають до нечуваних раніше розмірів. Поки захід змагається за кінцеві точки мережі товарообігу, Східна Європа бореться за вихід на початкові пункти їх відправки, які залишились незмінними – Балтійський регіон – у Північній Європі та Кримський півострів з Північним Причорномор'ям – на півдні.

Українські землі посідають важливе місце у цих процесах. Тут у другій половині XVII ст. відбуваються серйозні геополітичні зміни, до яких призвела Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького. Вона переросла з внутрішньої війни у Речі Посполитій до революції та тривалого військового конфлікту, в якому прийняли участь держави Центральної, Східної, Північної Європи, і навіть Близького Сходу (Османська імперія зі своїми васалами). Ця подія мала виключне значення для соціально-економічного розвитку регіону, так як змінила не лише політичну карту, а й

характер ведення господарства і не тільки на тих землях, які безпосередньо були охоплені війною [3, с.48].

В результаті був кардинально змінений весь господарський лад. Ліквідовані магнатські землеволодіння, а тим самим – монополія шляхти на зовнішню торгівлю [19]. Це зменшило феодальний тиск на торгівлю, прискорило розвиток ринкових відносин, розширило соціальні верстви купецтва, до якого долучилась значна кількість селян, козаків та «покозачених» [2, с. 45]. Таким чином, виробники отримали безпосередній доступ на ринок, а зміна їх соціального статусу (ліквідація особистої залежності, оброку, панщини) збільшило мобільність населення і кількість зайнятих у цій сфері [10, с. 446]. Зокрема підраховано, що кількість ярмарків, на яких провадились торги, значно зросла. Якщо до 1654 р. їх було 148, то за час до 1793 р. їх утворилось 1101 [25, с. 170].

Одним з важливих наслідків стало активне втручання Московської держави у події в Україні. Її подальший розвиток призвів до утворення Російської імперії на початку XVIII ст., на що у великій мірі вплинули важливі територіальні надбання за рахунок українських земель та Сибіру.

Ресурсний і людський потенціал, а також важливе стратегічне розміщення нових територій вивели її на новий рівень. Зміцнення присутності на землях Гетьманщини загострило боротьбу з Кримським ханством та його сюзереном – Османською імперією. Цей процес вилився у тривале просування державних кордонів на південь – до Чорноморського узбережжя, наступ на кочові осередки і освоєння степу, яке завершилося ліквідацією не лише Кримського ханства й Запорізької Січі, що були близькими економічно та географічно, а й уніфікацією владних інститутів Гетьманщини, підпорядкуванням українських земель і становленням централізованого імперського апарату.

Військово-політична ситуація під час Визвольної війни і Руїни виявилась несприятливою для розвитку торгівлі. Постійні бойові дії зробили шляхи сполучення ще більш небезпечними. Втручання іноземних держав та поділ українських земель створили між окремими регіонами штучні кордони, а боротьба, яку вели різні претенденти за булаву та відсутність політичної стабільності робили майже неможливими довгострокові економічні проекти.

Та навіть в таких умовах торгівля не припинялась, а багато в чому й поживалювались. Митна і застава система на землях Війська Запорозького стала більш організованою (будувались мости, переправи, стоянки), хоча

умови чумаків і купців в дорозі були далеко не комфортними (висока смертність, слабка інфраструктура, розбійні напади). В таких умовах торгівля стає дуже ризикованою, але й прибутковою, так як кількість бажаючих нею займатись лише зростає [22].

Союз Б.Хмельницького і Іслам-Гірея III також був не спонтанний, і відображав результати тих процесів, що відбувались на протязі тривалого часу. Стосунки двох державних утворень, які знаходились у складному геополітичному становищі, виходили за рамки тимчасових військово-політичних домовленостей, адже культурний і фінансовий простір не обмежується чітко встановленими кордонами. Особливо це стосується порубіжжя – «фронтирних зон», в яких взаємне співіснування рідко має декларативний характер. А тому взаємовигідний торгівельний інтерес був обумовлений в першу чергу географічним середовищем.

Крим був важливим економічним центром, мав величезний господарський потенціал. Чисельність його мешканців на середину XVII ст. сягала більше 400 – 500 тис. чоловік [11]. Ясна річ, скотарство не могло прогодувати таку кількість населення, а тим паче забезпечити його товарами для інших потреб. Війна не могла бути регулярним джерелом доходу, адже потребувала затрати значних людських і матеріальних ресурсів. Збільшення кількості населення вимагали інтенсифікації господарства та збільшення надходження продовольства, що в свою чергу, не можна було забезпечити лише набігами, які робили економіку ханства залежною від таких тимчасових надходжень, які швидко витрачались і рідко інвестувались у розвиток господарства.

Хан і мурзи несли збитки під час війни - це поступово посилило інтерес до інших джерел наповнення казни, зокрема – торгівлі, мита, підвищення товарності власного господарства, та ін. [15, с.95].

Тому, у цей час посилюються зв'язки між Кримським ханством і українськими землями. Зросли обсяги торгівлі, яка стала більш масовим явищем. Щороку на півострів через Перекоп проїжджало близько 10 тисяч купців з Гетьманщини [15, с.97]. Традиційно, організацією цього процесу і посередництвом займались запорожці, що приносило їм значний прибуток. Вони налагоджували контакти як з купцями й чумаками, так і безпосередньо з кримською адміністрацією. Саме через них передавались запрошення торговцям прибути в Крим, а також повідомлялось про осідання солі та інші умови і деталі торгівлі [17, с.50].

Окрім цього, вони доставляли самих купців і чумаків на південь і назад, надаючи ескорти й охорону, збираючи платню, мито, відсоток, не гребуючи і розбоєм проти тих, хто намагався оминати їх залоги. Про роль Січі як торговельного осередку свідчать дані перебування на її території іноземних торгових представництв [15, с.144].

Гетьмани також всіляко сприяли іноземцям, які приїздили з метою заробітку. Універсали на те щоб грецькі купці були «не стурбовані» і «не кривджені» видавав І.Виговський [24, с.64]. Схожі документи приймали і Ю.Хмельницький («...купцомъ чужоземскимъ... вольно и безмитно...») [14, с. 113], І.Брюховецький: («Про права іноземних купців...»), І.Самойлович: («...Про безперешкодну торгівлю грецьких купців...») [23, с.628] та інші.

Крим давав можливість виходу до Чорноморської торгівлі. Вона була монополією султана, і велась лише з його дозволу, який закріплювався «фірманом» або «ярликом». Вантажі дозволялось перевозити виключно на турецьких судах. Тільки Франція і Венеція мали особливі преференції (капітуляції) і доступ до цієї торгівлі як союзник Порти ще з XVI ст.

Велике значення мав договір Богдана Хмельницького і Мехмеда IV Авжи 1649 р., що передбачав численні пільги для Гетьманщини. Такі як вільне пересування і право заходити в порти на Чорному і Мармуровому морі, мати власність у турецьких містах і постійне представництво в Константинополі, звільнення від додаткового мита і стягнень, гарантії збереження майна, право повернення власності загиблого в дорозі купця, та ін. [17].

Хоча Гетьманщина із за об'єктивних причин так і не змогла в повній мірі скористатись цим досягненням, все ж доступ до такого величезного споживацького ринку як Османська імперія відкривав величезні можливості. Ця держава була цілим світом-економікою [5, с.17], а тому таких прав у неї Європейські країни домагались не одне століття, і отримали лише шляхом тривалих бойових дій і спротиву.

Перелік товарів, якими торгували з Кримом, був досить широким. Якщо в середньовіччі основними виступали віск і хутро, то тепер найбільшим попитом користувалась сіль і риба [10, с. 92]. За даними В.Пірко, щороку Січ ввозила на Лівобережжя і Слобожанщину (окрім інших продуктів) 2 тис. возів солі і 15 тис. возів риби [16, с.47].

Про особливе значення солі у господарстві свідчить той факт, що вона була єдиним товаром, який виступав натуральним еквівалентом грошам під

час комерційних угод. Окрім цього, кримські чиновники, які стягували мито, зазвичай брали з товарів відкуп саме цим продуктом (рідше – маслом, шкірою). Щороку лише євпаторійської солі продавали на 70 тис. піастрів [15, с.93], а об'єм її продажу на XVIII ст. сягав більше 80 тис. пудів на рік [10, с.93].

Особливо великий обсяг займала торгівля зерном, борошном, хлібом. Ці товари часто носили умовну назву «хліб». Для українських земель цей продукт становив традиційну складову експорту до багатьох країн. Важливе місце у торгівлі «хлібом» відігравав Крим і прилеглі до нього території. Саме через нього зерном забезпечувався Константинополь, який поглинав продукти харчування у великих розмірах [5, с.154]. Також масло, яке продавали чумаки в кримських містах, регулярно поставляли до султанського двору.

Торгівля проходила через османські володіння в Криму – Кефе, з центром у м. Кафа. Це був не лише ринок рабів, а в першу чергу – багатий ремісничий і торгівельний осередок. В цьому порту могли причалити одразу близько 600 кораблів, а місто ще називали «Кючук-Стамбул» або Малий Стамбул [15, с.92].

Кафа для Кримського ханства в першу чергу виступала хлібним ринком, який вивозив 100-150 суден пшениці та 60 суден ячменю щороку [15, с.98]. Значну роль у поставці зерна для Криму відігравали українські землі. Головним посередником у цьому процесі були запорожці. Іноді зерно просто купували в українських містах, і перепродавалось вже на хлібні ринки в Крим чи одразу в Стамбул.

Торгівля також велась зерном, яке підвозили «піддані» хану народи. Це були переважно орди, які кочували у Причорномор'ї і Приазов'ї (Таманська, Ногайська орда, Черкеси) [6].

Також у значній кількості продавалось і власне вирощене зерно. Хоча Кримське Ханство часто і постає в традиційній уяві як держава кочівників, основним джерелом доходу яких була війна і продаж рабів, та є ряд факторів, що вказують на значний рівень розвитку у них землеробства. Звісно до її складу входили і племена, які зберігали традиційний спосіб життя, зокрема ті ж ногайці, які презирливо ставились не лише до землеробства, а й до турків, персів і особливо татар (з якими уникали шлюбів), що «осіли на землі» [8, с.170]. Та й для самих татар кочівництво виступало не лише формою

господарства а способом ідентичності. Та це не заважало їм в великих обсягах виробляти продукти сільського господарства на експорт [8].

У свою чергу, С. Секиринський зазначав, що на XVIII ст. більшість кримських мешканців веде вже осілий спосіб життя [18, с.149]. Не кажучи вже про те, що населення самого ханства мало поліетнічний характер і включало в себе греків, турків, вірмен, караїмів, та багато інших, в тому числі і слов'ян, які здавна були мешканцями міст.

Загалом, на кінець XVII ст. економічні зв'язки з Кримом можна охарактеризувати як дуже прибуткові. Значний відсоток населення Лівобережної, Правобережної України, а також Криму був у них задіяний. Вони у свою чергу мали вагомим значення для господарства цих земель. Ханство, як і Запоріжжя, було залежне від торгівлі і промислів, адже відчувало потребу у багатьох видах продукції, яку доводилось завозити. Так, щороку козаки продавали в Крим хліб, збіжжя, вершкове масло, віск, шкіру [17, с.47]. У великій кількості приганяли худобу: волів, коней, дрібну рогату худобу (лише овець з Кафи продавали в Туреччину більше 100 тис. голів на рік) [11].

Завозили з Криму вино, турецький тютюн, горіхи, , зброю, фрукти, скляні і ремісничі вироби. Ці товари забезпечували не лише господарські, а й особисті потреби козаків і старшини, так як значний відсоток складали побутові речі і «розкіш» [15, с.99].

Та початок XVIII ст. охарактеризувався вагомими змінами. Все більшу роль у торгівлі починають відігравати директиви російського уряду [22, с.103]. Так, Азовська кампанія (1696-1696 рр.) була успішна для Петра, а подальші дипломатичні переговори і Карловицький мир (1699 р.), ознаменували собою початок «занепаду» Османської імперії, змінивши її зовнішньополітичну доктрину.

Але одночасно вони завдали сильного удару по амбіціям молодого царя, так як під тиском західних країн було встановлено систему «*Ut ipossidetis*» – «чим володієте – з тим і залишайтеся». Тобто його територіальні претензії не задовольнили в повній мірі.

Таким чином, відбулась зміна зовнішньополітичних пріоритетів, які зосереджуються на Балтиці. Потреби Північної війни та подальша політика Петра I в сфері економіки загалом ускладнили процес торгівлі з півднем. Поступово простежується прагнення переорієнтувати товарні та фінансові потоки на північ Європи, щоб підсилити торгівельні обороти таких міст як

Петербург, Рига, Архангельськ і взяти під контроль мита, які стягувались з імпорту і експорту товарів [10, с.7].

Тепер українські купці зіштовхнулись з новими реаліями, які пов'язані з особливостями історичного розвитку Росії. По-перше, характер її визначався формою державного устрою, яка відрізнялась від традиційного уявлення старшини і гетьмана про владу, адже замикалась на особистій владі царя. Роль міст – центрів торгівлі, також була зовсім інша, ніж на заході. І як влучно зазначив Ф.Бродель – «Їх повітря не робило людей вільними» [5, с.397].

Політика протекціонізму позитивно вплинула на розвиток нових міст і портів, перетворивши їх на промислові і торгівельні центри півночі Росії. Проте цей процес негативно вплинув на економічні зв'язки на українських теренах, в результаті чого купцям, замість безпосереднього вивозу і ввозу товару через Польщу, Подунав'я або Крим, доводилось долати величезну відстань до півночі, а вже звідти вони потрапляли в пункти призначення.

Окрім форми прямої залежності усіх підданих, держава ще й взяла на себе контроль над товарами, що користувались найбільшим попитом. Ситуацію для української торгівлі погіршувала й система «заказних товарів» - перелік продукції, експорт якої держава забороняла чи монополізувала, або ж дозволяла вивозити тільки через російські порти [1, с.17].

Наприклад, вже у 1701 р. Петро I заборонив вивіз українського прядива через Ригу і Кенігсберг, а дозволяв виключно через Архангельськ. У 1700 р. заборонено продаж селітри (одного з основних експортних товарів), крім як в Артилерійський приказ. Але приказ не в змозі був ні оплатити купівлю, а ні використати усі обсяги селітри [21, с.239]. Також до «заказних» невдовзі віднесли і юхту, сало, прядиво, віск, поташ, конопляну олію, смолу, ікру, клей та інші товари, які становили важливу складову експорту [9].

Особливістю Росії були великі простори і мала кількість робочих рук в сільському господарстві. Так як потреби на армію і ведення війни постійно зростали (Північна війна в окремі роки поглинала майже 80 % державного прибутку), російський уряд намагався забезпечити собі лояльність дворянства і фаворитів (військового стану - аристократії) лобюванням їх економічних інтересів [5]. Це можна було забезпечити посиленням контролю над економікою Гетьманщини, яка в той час переживала піднесення [21, с.230].

Слід також зауважити, що важливою умовою підписання усіх договорів з Російською державою, починаючи з Богдана Хмельницького, було збереження її економічного суверенітету. А тому спроби Москви, починаючи з 1654 р., ввести оподаткування в Українському гетьманстві щоразу наштовхувались на різкий опір, відкриту непокору і повстання проти воєвод [21, с.240].

До Північної війни в південній торгівлі в Україні російська держава стягувала тільки індукту і евекту (плата на ввіз і вивіз товарів з і в Україну), даючи в свою чергу це право на відкуп. З розвитком північної торгівлі у нових містах – Архангельську, Санкт-Петербурзі, відбуваються нововведення : з 1724 р. – поява митних закладів нового типу – портових митниць, які були засновані на штатній (постійній) основі. [1, с.114].

Комплексно усі ці заходи: посилення податкового тиску на купецтво, відкриття нових митниць, збільшення виплат, місцеві збори, зміна традиційних маршрутів, «заказні товари», зловживання чиновників на місцях, не підготовленість інфраструктури на нових маршрутах, викликали значні труднощі у веденні зовнішньої торгівлі та негативно позначились на становищі населення, а також на економічні зв'язки з Кримом.

Тому можна зазначити, що період II половини XVII ст. відзначився важливими подіями, як у Східній Європі, так і за її межами, що вплинули на розвиток господарства на українських землях. В цей час посилюються економічні зв'язки між Гетьманщиною і Кримським Ханством, особливо в галузі торгівлі. Це сприяло соціальним змінам в українському середовищі, ліквідації особистої залежності, збільшенню мобільності населення і прискоренню товарно-грошових відносин. [2, с.114].

Крим також частіше почав схилитись до союзу із запорожцями та Гетьманщиною, шукаючи опору у протидії Османському султану і Російському царю. Спостерігається також і значне підвищення продуктивності економіки ханства, збільшення товарності його виробництва.

Та в цей час визначальним фактором для обох державних утворень стає протистояння Москви і Константинополя та прикордонне розташування Гетьманщини і Кримського Ханства у цьому тривалому конфлікті. Негативно на зв'язки між ними вплинула і політика Петра I в галузі економіки. Протекціонізм і спроба спрямувати традиційні торгівельні мережі на північ – до новостворених міст, значно ускладнили економічні зв'язки між ними.

Джерела та література

1. Балковая В.Г. Таможенная служба Российской империи в условиях унификации таможенно-пошлинного обложения Великороссии и Малороссии (XVIII в.). // *Історія торгівлі, податків та мита.* – К. 2011. – С. 50-52.
2. Борисенко В.Й. Еволюція соціальної структури населення Гетьманщини. – К. 1997. – 151 с.
3. Борисенко В.Й. Початок війни чи революція? (До постановки проблеми). // *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку.* – Вип.3. – С. 47-50.
4. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток України в другій половині XVII ст. – К., 1986. – 262 с.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV – XVIII ст. – К., 1998, т.3. – 630 с.
6. Вольский М. Очерк истории хлебной торговли Новороссийского края с древнейших времен до 1852 года. – Одесса: Францов и Нитче, 1854. – 158 с.
7. Герасимова В.С., Тур В. Г. Система налогообложения, пошлин и повинностей в Крыму (XVII - начало XVIII вв.) // *Сугдейский сборник.* – К., Судак, 2004. – № 1. – с. 36-45.
8. Грибовський В. Землеробство і седентаризація у кочівницькому соціумі: випадок причорноморських ногайців // *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.).* – Вип. 11. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2012. – С. 67-190.
9. Гуржій О. Початок формування ринку вільнонайманої праці в Наддніпрянській Україні (друга половина XVII-XVIII ст.) // *Україна в Центрально-Східній Європі / НАН України.* Інститут історії України. – Вип. 11. – К.: Інститут історії України, 2011. – С. 217- 246.
10. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. НАН України. Інститут історії України. – К.: Ніка-Центр, 2011. – Т. 1. – 696 с.
11. Івангородський К. Землеробська культура Кримського ханства у XV-XVII ст. // *Чорноморський літопис.* – 2012. – № 5. – с. 16-22.
12. Лашков Ф. Ф. Исторический опыт крымскотатарского землевладения // *ИТУАК.* – 1895. – № 22, 23.
13. Лысенко С.Д. К вопросу о локализации коммуникаций эпохи поздней бронзы в Правобережной лесостепи // *Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали міжнародної наукової конференції. Секція «Археологія».* – Луганськ.: В-во СНУ ім. В.Далія. – 2002. – С. 104 – 111.
14. Оборонний універсал Ю.Хмельницького грецьким купцям. // *Універсали Українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію.* – К., Л., 2004. – с. 113-114.
15. Пилипенко С.М. Зовнішня торгівля Кримського ханства у 40 – 70 роки XVIII ст. // *Український історичний журнал,* 1996. – № 6. – С. 91 – 101.
16. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. *Донецьк.: Східний видавничий дім,* 2004. – 210 с.
17. Пірко В.О. Торгові зв'язки Півдня України в XVI – XVIII ст. // *Україна в минулому..* – Київ-Львів, 1994. – вип. VI – с. 35-54.
18. Секиринский С. А., Секиринский Д. С. Аграрный строй крымских татар в XVI–XVIII вв. // *Материалы по археологии, истории, этнографии Таврии.* — Вып. 2. — Симферополь, 1991. – С. 140–149.
19. Сидоренко О.Ф. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX- середина XVII ст.) – К.: *Наук. думка,* 1992. – 229 с.

20. Слабеев І. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні (Чумацький промисел і його роль у соціально-економічному розвитку України XVIII – першої XIX ст.). – К.: Наукова думка, 1964. – 140 с.
21. Таїрова-Яковлева Т.Г. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради». – К.: Кліо, 2013. – 403 с.
22. Тищенко М. Нариси з історії зовнішньої торгівлі України в XVIII ст. – Біла Церква, в-во: Пшонківський О.В., 2010. – 160 с.
23. Універсал І.Самойловича, про безперешкодну торгівлю грецьким купцям. // Універсали Українських гетьманів. Матеріали до українського дипломат арію. – К., Л., 2004. – с. 628.
24. Універсал Івана Виговського грецьким купцям, з дозволом торгувати в містах, містечках і селах. // Універсали Українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію. – К., Л., 2004. – с. 63-64.
25. Шульга І.Г. До питання про формування українського внутрішнього ринку. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Вип.3. – с. 169-172.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности торговых связей между Крымским ханством и украинскими землями, а также их значение в глобальном контексте. Характеризуются изменения в экономических связях в Восточной Европе, к которым привела Освободительная Война и становление Гетманщины, а также место полуострова в этих процессах.

Ключевые слова: индукта, електа, протекционизм, Крымское ханство, капитализация, социальная структура, потребительский рынок.

Annotation

This article discusses the features of trade relations between the Crimean Khanate and the Ukrainian lands and their importance in the global context. Characterized by changes in economic relations in Eastern Europe, which resulted in the Liberation War and the establishment of the Hetmanate, and place of the peninsula in these processes.

Keywords: indukta, Elekta, protectionism, the Crimean khanate, capitalization, social structure, the consumer market.

УДК: 94(477.7):32

**Віктор Доценко
(Ірпінь)**

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РАЙОНІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА КРИМУ НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

У статті досліджується процес колективізації єврейських переселенських господарств на початку 30-х років ХХ століття та участь в ньому єврейських громадських організацій.

Ключові слова: колективізація, переселенські єврейські колонії, єврейські громадські організації.